

В І Д Г У К

**офіційного опонента доктора психологічних наук,
професора О.В. Мамічевої на дисертаційне дослідження О.А. Вовченко
«Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями
інтелектуального розвитку», представленого на здобуття наукового
ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю, 19.00.08. –
спеціальна психологія**

Заявлена тема та зміст її розкриття в дисертаційному дослідженні відповідає нагальним потребам інноваційного психологічного знання, адже ще донедавна проблема шляхів розвитку емоційного інтелекту в онтогенезі розглядалась як другорядна по відношенню до раціонального (академічного) інтелекту, який ще й досі вважається найважливішою метою освіти та засобом соціалізації учнівської молоді, особливо в епоху індустріалізації та технократії.

Демократизація суспільного життя та поширеність гуманістичних ідей на процес соціалізації актуалізувала увагу науковців до переорієнтації головного вектору розвитку особистості на емоційно-чуттєву сферу. Закономірність такої зміни стала особливо очевидною в світлі новітніх психологічних досліджень і життєвих практик, які засвідчили, що успішність соціального, професійного, сімейного функціонування особистості різного віку і статі залежить передусім від розвитку емоційного інтелекту. Відповідно, значно зріс науковий інтерес до вивчення психолого-педагогічних факторів, які зумовлюють взаємодію двох різновидів інтелекту, особливо проблеми первинності та вторинності, поєднання когніції та емоцій у дітей та молоді. В цьому аспекті представлення результатів наукового

дослідження Вовченко Ольги Анатоліївни «**Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку**», є не лише, актуальним, модерніським, інноваційним теоретичним дослідженням, що окреслює взаємодію свідомого та несвідомого в інтелектуальному та емоційному розвитку підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, а й представляє значний психолого-педагогічний практичний доробок.

Оцінюючи структуру побудови автором наукового матеріалу та спрямованість висвітлення його наскрізної домінуючої концепції щодо сутності поняття «інтелект», «емоційний інтелект» в раціональній та емоційній генезі психологічних досліджень, зокрема в спеціальній психології, слід зазначити оригінальність, новизну та вибірковість опису теоретичного підґрунтя у розкритті значущості окреслених наукових дефініцій, взаємодії логічного та емоціонального, раціонального та підсвідомого у розвитку свідомості підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Представлене дослідження є методологічно узгодженою та завершеною роботою. Констатація об'єкта дослідження, його конкретизація в предметі, і, як наслідок визначення мети та її розкриття в завданнях, підтверджують логічність побудови дослідження, наявність ідеї, що поетапно розкривається засобами методологічного апарату дослідження та засобами експерименту.

Здобуті результати, здійснені на їх основі визначення: *наукової новизни* та *практичної значущості* дослідження також вказують на наявність усвідомленої наукової позиції О.А. Вовченко та її автентичне розуміння природи емоційного інтелекту, специфічності його структури, походження, функцій і компонент, проявів феномену під впливом інтелектуальних порушень.

Поряд з цим, заслуговує на схвальну оцінку тенденція наукового пошуку

щодо взаємоузгодження теоретичного аналізу та емпіричних результатів дослідження. Йдеться про використання методу моделювання у побудові наукового дослідження, що представлено в авторських теоретичних та експериментальних моделях емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку

Так, здійснення глибокого теоретичного аналізу існуючих досліджень проблеми емоційного інтелекту в психологічній науці знаходимо в першому розділі дослідження. Автор згрупувала теоретичний аналіз накопиченого в психологічній науці емпіричного матеріалу у такий логічний спосіб, щоб показати не лише історичні витoki розширення знань поняття інтелекту, але так, щоб привернути увагу до того, як базисні біологічні категорії виміру когнітивних здібностей особистості призвели до розуміння значущості так званих соціальних їх вимірів; як поняття емоційного інтелекту набувало своєї питомої ваги в розумінні технології розвитку життєвої компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Здобутки досліджень різновидів інтелекту зарубіжної та вітчизняної психологічної науки автор формулює як універсальні концептуальні засади теоретичних та методичних підходів бачення змісту, ролі та практики застосування поняття емоційного інтелекту у вихованні осіб пубертатного віку з порушеннями інтелектуального розвитку. Аналізуючи досвід корекційно-навчальної роботи та психологічної допомоги у спеціальній психології, що характеризують та описують саме сутність, стан та рівні, формування емоційного інтелекту, психологічний супровід досліджуваних підлітків, авторка наголошує на тому, що в загальноосвітньому просторі їх представлено досить мало. У спеціальній науковій літературі переважно оперують суміжними, синонімічними поняттями, як то «емоційне знання», «емоційне розуміння», «емоційний стан», «емоційна поведінка» тощо. При

цьому переважна кількість досліджень здійснена в рамках загальної психології, психології особистості, вікової психології, нейропсихології, а вивчення феномену емоційного інтелекту в спеціальній психології нині бракує.

Зосередження уваги дисертантки на результатах досліджень проблем порушень інтелектуального розвитку та виявлення особливостей перехідного періоду, зокрема підліткової вікової кризи знаходимо у другому розділі дисертаційного дослідження. Здобувач звертає увагу на універсальність можливостей розвитку емоційної сфери у підлітків з різними рівнями інтелектуального розвитку та особистостей різних нозологічних категорій, підкреслюючи однаковість впливу на формування структури особистості та «Я-образу» соціальних чинників (соціальної ситуації розвитку) – родини, найближчого соціального та етно-середовища, організації процесу навчання та виховання, гуманістичного (дитиноцентрованого) спрямування на формування свідомості та самосвідомості в процесі соціалізації.

Саме діти з порушеннями інтелектуального розвитку потребують, на думку дисертантки, спеціального навчання «емоційної абетки», оскільки домінуючою складовою життєвої компетентності особистості, як умови адаптації до навколишнього середовища та мети соціалізації, як зазначає автор, виступає саме емоційний інтелект особистості. Оскільки останній визначений Ольгою Анатоліївною, як складна комплексно-інтегративна структура особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку. Науковий пошук психологічного дослідження та системний опис провідних детермінант, включно з релігійністю, етнокультурою, сімейним та впливом соціального оточення розглядається автором як спрямовуючим аспектом для формування життєвих компетентностей підлітків з інтелектуальними порушеннями. Натомість недостатність життєвої компетентності – це є

«перекрученість» або неадекватність знання підлітка про себе, про середовище в якому він функціонує, саме в соціальному середовищі.

В другому розділі також наголошено про вплив емоційного інтелекту на формування «Я-образу» підлітка, що перешкоджає або сприяє аналізу життєвих ситуацій, розумінню власної адекватності поведінки у конкретній ситуації, рівня самооцінки, постановці особистісних цілей, вмінню протистояти деструктивним впливам групи, колективу, соціуму. Тож, науковий аналіз дисертанткою особистості підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку зосереджений на групу властивостей, якими вчені окреслюють прояви емоційного інтелекту, а саме адаптивність, асертивність, усвідомлення власних емоцій, розпізнавання емоційного стану інших осіб тощо. Вітчизняними та сучасними українськими вченими неодноразово доведено, що підкреслює і автор дослідження, що підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку, характеризуються вмінням активізувати внутрішні резерви (як то здатність до рефлексії, уміння саморегулювати та організувати власну поведінку, налагоджувати довготривалі міжособистісні контакти, шукати підтримку дорослих за необхідності, мають потреби пізнавати навколишній соціум, збагачувати досвід адаптаційних переживань, вміння долати стани невпевненості, невизначеності, тривожності тощо) але за умов вчасної, коректної та відповідної до вікових особливостей професійної психологічної допомоги. Тож не випадково дисертантка дослідження звертає увагу на невід'ємність розвитку емоційного інтелекту саме в процесі освоєння підлітками комунікативної поведінки та звертає увагу саме на соціальну ситуацію розвитку особистості.

Третій розділ дослідження повністю підпорядковано виявленню показників та характеристиці компонент емоційного інтелекту (альфа- та бета-). Ольгою Анатоліївною було обрано універсальну двохкомпонентну

структуру емоційного інтелекту, що містить основні та спрямовуючі компоненти. У роботі детально продемонстровано та охарактеризовано важливість використання стандартизованих тестових та проєктивних методик для дослідження феномену «емоційний інтелект». Ознайомлення зі змістом отриманих результатів діагностичного обстеження підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку дасть змогу у повному обсязі зрозуміти систему взаємодії компонент, їх складових та визначити рівні феномену. Це є корисним практичним доробком дисертантки, оскільки її розробка комплексного психодіагностичного дослідження емоційного інтелекту полегшить роботу дослідників подібної проблематики та слугуватиме певним вектором. Це стосується зокрема, і можливостей групи проєктивних методик, що ґрунтуються переважно на самозвіті, самооцінці та глибинній рефлексії індивідуальних переживань, а також стандартизованих тестових вимірів. Додаткової уваги заслуговує велика експериментальна вибірка, що представляє різні регіони України та порівняння отриманих показників підлітків з нормальним рівнем інтелектуального розвитку та підлітків з порушеннями інтелектуальної функції.

Висновки до третього розділу є вичерпними і доказово представляють отримані емпіричні результати функціональності, системності та стану сформованості емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

У четвертому розділі представлено авторські здобутки виявлення причинно наслідкових кореляційних зв'язків між різними показниками вимірів емоційного інтелекту та особливостями етапів його становлення в онтогенезі підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Окрім вищезазначеного переліку низки традиційних соціально-психологічних координат соціалізації особистості, як-то специфіки

соціального довкілля, моральних та ціннісних орієнтацій родинного виховання, життєвих ситуацій тощо, дисертантка привертає увагу до ще мало розроблених науковцями детермінант асиміляції зразків емоційного сприймання, засвоєння та наслідування архетипічних образів колективної свідомості. Зазначимо, що хоча всі вищезазначені аспекти розвитку та діагностики емоційного інтелекту є актуальними та мало представленими в спеціальній науковій психолого-педагогічній літературі, проте тематика останніх розділів, присвячених ролі архетипів в соціокультурному інформаційному просторі соціалізації особистості, та в процесі її індивідуації, є насправді інноваційною й оригінальною в інтерпретації спрямовуючих факторів емоційного розвитку в онтогенезі особистості. Цей теоретичний та прикладний матеріал, на наш погляд, робить роботу неповторною із пропозицією нового підходу О.А Вовченко до опису взаємодії індивідуального свідомого і колективного несвідомого в асимільованих підлітками взірцях емоційного відгуку на виклики найближчого довкілля. Відмітимо представлений опис архетипової об'єктивації розвитку емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на різних вікових етапах процесу індивідуації та віднаходження самості відповідно засадам теорії К. Юнга. Дисертантка пропонує незвичний підхід до пізнання різних рівнів та проявів емоційного інтелекту підлітками з порушеннями інтелектуального розвитку. Вона звертає увагу на асиміляцію такими підлітками поширених в соціумі архетипових моделей та взірців поведінки, які змінюють свідомість та підсвідомість. Саме підсвідоме прийняття та наслідування підлітками архетипових образів та ролей культури найближчого соціального оточення дає відповіді на питання: «Чому підлітки з порушеннями інтелектуального

розвитку демонструють різні особливості, рівні сформованості розвитку емоційного інтелекту.

Означені архетипи, згідно вираженій позиції авторського дослідження, здатні транслювати в соціалізацію підлітка з порушеннями інтелектуального розвитку не лише юнгеніанські образи чоловічого /жіночого, як чуйності, доброти, сили, лідерства, а й низку негативних аспектів, як-то агресивність, грубість, маніпуляцію, зверхність, психологічний тиск який може бути поєднаний з прийняттям тіньових архетипових ролей, що зрештою знаходить свій вияв в неадекватному формуванні емоційного інтелекту.

Вовченко О.А. проводить векторні лінії та паралелі між входженням підлітка в певний етносоціальний простір мікро та макросередовища, окреслює особливості його відтворення у відповідних взірцях емоційного реагування. Додаткової уваги у четвертому розділі заслуговує дослідження психолінгвістичних компонентів емоційного інтелекту, де ґрунтовно, використовуючи гендерний та віковий аспекти, охарактеризовано особливості вербалізаційного уміння досліджуваних підлітків пояснювати емоції, почуття та афекти, що вони переживають, як загалом сприймають навколишній світ через сферу емоційного сприймання. Щоб перевірити достовірність власного наукового припущення щодо компонент емоційного інтелекту, їх ролі та місця в структурі особистості, дисертанткою проведено статистичні аналізи та підтверджено отримані результати кореляційними показниками.

Таким чином, ґрунтовний аналіз представленого до захисту дослідження емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, поетапність і логіка викладення отриманих результатів дають можливість підтвердити вирішення усіх завдань дослідження і досягнення

його мети. Відображення основних результатів в достатньо лаконічній та стриманій формі знаходимо у загальних висновках дисертації.

Дуже важливим є те, що всі проведені дисертанткою етапи психологічного дослідження в кінцевому рахунку сконцентрувалися в одному сутнісному аспекті, а саме, у тій практичній цінності, яку відображають результати наукової роботи.

Автореферат і всі публікації у фахових та зарубіжних виданнях відповідають змісту дисертації та вимогам до даного виду робіт.

Загалом дисертаційна робота Вовченко Ольги Анатоліївни заслуговує на позитивну оцінку, вона є завершеним, самостійним дослідженням, яке справляє враження професійності, є гідним внеском у розвиток сучасної психологічної науки. Але поряд з вище зазначеними позитивними сторонами до змісту дисертаційної роботи можна висунути такі **зауваження та побажання**:

1. У теоретичному аналізі проблеми (становлення емоційного інтелекту, особливості становлення підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку, який представлено в першому та другому розділах роботи) окремі тези та цитати науковців наведено лише в редакції дослідників без їх критичного аналізу й обґрунтування власних пропозицій щодо їх удосконалення, а саме, стор. 62, 65, 80, 97.
2. Вимагає уточнення авторська інтерпретація та різниця між «сприйманням» та «розумінням» емоцій, часом в деяких презентаціях дослідження воно видається синонімізмом.
3. В центрі уваги дослідження були дві категорії дітей, але докторантом не зроблено узагальнень щодо особливостей сформованості емоційного інтелекту та складових, як було

здійснено по підліткам з порушеннями інтелектуального розвитку. На нашу думку, розкриття специфіки підлітків з типовим розвитком, які були охоплені дослідженням сприяло би більш поглибленому розумінню структури та механізмів емоційного інтелекту.

4. Не є зрозумілим, чому автор використовує у роботі термін «архетиповий компонент» поряд із соціальним, беручи його в дужки. Це перенасичує роботу та відволікає увагу від головної категорії, точніше феномену, який досліджується.
5. В роботі досить детально досліджується емпатія, але не має досліджень алексетимії, що є антонімічним науковим поняттям до категорії емпатія. Варто було б ґрунтовніше аргументувати ці поняття?
6. Автор детально розписала та представила тематичні заняття у психологічному супроводі з підлітками. Але не зазначено, коли це має відбуватися, як це відбувалося під час експерименту і, як цим користуватися психологам.
7. На нашу думку, дисертантці варто подумати над представленням розробленої психологічної технології (мультикомплексного психологічного супроводу) у прикладному аспекті в окремому виданні, що сприяло б її поширенню і використанню у практичній роботі з досліджуваними підлітками.

У цілому висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки роботи, яка характеризується високим науковим рівнем здобутих результатів.

Дослідження Вовченко Ольги Анатоліївни «Феноменологія емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку» є цілісною, завершеною, самостійною роботою, в якій презентовані

науково обґрунтовані результати психологічного дослідження, які в сутності вирішують конкретні питання спеціальної психології. У змісті публікацій та апробацій на науково-практичних конференціях відтворені всі значущі положення її теоретичного та експериментального дослідження.

Враховуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що дисертаційна робота відповідає вимогам, які висуваються нормативними документами до докторських дисертацій, а Ольга Анатоліївна Вовченко заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія.

Офіційний опонент

доктор психологічних наук, професор,
декан факультету спеціальної освіти
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

О.В. Мамічева

Підпис О.В. Мамічевої засвідчую,
Начальник відділу кадрів ДВНЗ «ДДПУ»

Є.С. Сілін